

# *ВІСНИК*

Харківського  
Національного  
Педагогічного  
Університету

Психологія  
Випуск 16



*Наукове видання*

У науковому віснику висвітлюються результати психологічних досліджень проблеми підвищення ефективності навчально-виховного процесу у виз та середній школі, а також різних проблем поведінки та діяльності людини.

Для наукових працівників, викладачів і студентів.

Свідоцтво про державну реєстрацію сер. КВ № 6007  
від 28 березня 2002 р.

*Затверджено Вченою Радою  
Харківського національного педагогічного університету  
ім. Г.С. Сковороди 24.02.2006, протокол № 1*

Редакційна колегія:

- Седокимов В.І.* — перший проректор Харківського національного педагогічного університету ім. Г.С.Сковороди, доктор педагогічних наук, професор, чл. кор. АПН України, головний редактор;
- Бочарова С.П.* — доктор психологічних наук, професор, зав. кафедрою психології Харківської інженерно-педагогічної академії;
- Дусаविцький О.К.* — доктор психологічних наук, професор кафедри психології Харківського національного університету ім. В.Н.Каразіна;
- Іванова О.Ф.* — доктор психологічних наук професор, зав. кафедрою загальної психології Харківського національного університету ім. В.Н.Каразіна;
- Лактіонов О.М.* — доктор психологічних наук, професор, зав. кафедрою прикладної психології Харківського національного університету ім. В.Н.Каразіна;
- Микитюк С.О.* — кандидат психологічних наук, доцент, зав. кафедрою психології Харківського національного педагогічного університету ім. Г.С.Сковороди;
- Солодухова О. Г.* — доктор психологічних наук, професор, зав. кафедрою психології Слов'янського державного педагогічного університету;
- Хомуленко Т.Б.* — доктор психологічних наук, професор, зав. кафедрою практичної психології Харківського національного педагогічного університету ім. Г.С.Сковороди;
- Шестопалова Л.Ф.* — доктор психологічних наук, професор, керівник відділу медичної психології інституту неврології, психіатрії та наркології АН України.

## ЗМІСТ

Т. С. Асланян	
ІНТЕРНЕТ-ЗАЛЕЖНІСТЬ – НОВА ГАЛУЗЬ ДОСЛІДЖЕНЬ У ПСИХОЛОГІЇ .....	5
Л. І. Бондаренко	
ОСНОВНІ ОСОБЛИВОСТІ УКРАЇНСЬКОГО ПСИХОАНАЛІЗУ ТА УКРАЇНСЬКА МЕНТАЛЬНІСТЬ .....	10
В. М. Васильков, О. І. Василькова	
ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ УПРАВЛІННЯ ПРОЦЕСОМ ПРОФЕСІЙНОГО СТАНОВЛЕННЯ ОСОБИСТОСТІ ІНЖЕНЕРА-ПЕДАГОГА В УМОВАХ СТУПЕНЕВОЇ ОСВІТИ .....	20
О. В. Грицук	
ЕМОЦІЙНЕ ВИГОРАННЯ У ВЧИТЕЛІВ: ЕКЗИСТЕНЦІАЛЬНИЙ АСПЕКТ .....	31
Ж. В. Десятник	
ПАМ'ЯТЬ ЯК УМОВА УСПІШНОСТІ ЗАСВОЄННЯ СТУДЕНТАМИ ІНОЗЕМНИХ МОВ .....	37
Ю. Ю. Ільїна	
ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНОГО МИСЛЕННЯ ПРАКТИЧНОГО ПСИХОЛОГА У ВИЩІЙ ШКОЛІ .....	41
В. Д. Кислий, Ю. М. Широбоков	
СУЧАСНІ ПРОБЛЕМИ ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНОЇ ПІДГОТОВКИ ВІЙСЬКОВИХ ФАХІВЦІВ .....	46
М. А. Кузнецов	
ПРОЯВ ЕМОЦІЙНОЇ ПАМ'ЯТІ У САМООЦІНЦІ ТА САМОСТАВЛЕННІ ОСОБИСТОСТІ .....	52
В. П. Кутішенко	
МУДРІСТЬ ЯК ІНТЕГРАЛЬНЕ ОСОБИСТІСНЕ НОВОУТВОРЕННЯ .....	67
Л. М. Лисенко	
ОСОБЛИВОСТІ ДИФЕРЕНЦІЙОВАНOSTІ ТА ГОТОВНОСТІ ДО ВИКОРИСТАННЯ ЕМОЦІЙНОГО ДОСВІДУ У СТАРШОКЛАСНИКІВ .....	74
О. Є. Малихіна	
ТВОРЧА УЯВА ТА ОБРАЗНЕ МИСЛЕННЯ ЯК УМОВИ РОЗВИТКУ У МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ ЗДІБНОСТЕЙ ДО СЛОВЕСНОЇ ТВОРЧОСТІ .....	81

6. Общая психодиагностика/Под ред. А. А. Бодалева, В. В. Столина. — М.: Изд-во Моск. ун-та, 1987. — 304 с.
7. Протопопов А. Трактат о любви, как ее понимает жуткий зануда (Электр. версия: [WWW Document] URL <http://ebook.nm.ru/books/traktat.rar>).

*В. П. Кутішенко*

## МУДРІСТЬ ЯК ІНТЕГРАЛЬНЕ ОСОБИСТІСНЕ НОВОУТВОРЕННЯ

*Постановка проблеми.* Вказуючи на значущість кожного етапу становлення особистості, К. Юнг зауважив, що людина не жила б довго, якби така тривалість життя не відповідала сенсу її виду [5]. Якщо людина сприймає свою особистість не як механізм, що сформувався після закінчення дитинства, а як динамічне утворення, яке постійно розвивається, то життя при переході в середній вік буде цікавим, приносить пові радості та відкриття. Усі етапи зрілості характеризуються важливими внутрішніми змінами особистості, що може призвести до появи такого психологічного новоутворення як мудрість. В наш час, коли більшість людей різних етапів зрілості переймаються вирішенням зовнішніх проблем, надзвичайно актуальним стає дослідження внутрішніх змін зрілої особистості. Важливо проаналізувати їх, щоб якомога ширше реалізувати той особистісний потенціал, який в цей період життя може досягти найвищого розквіту.

*Мета* нашого дослідження полягає в визначенні психологічної сутності поняття «мудрість» та виділенні механізмів становлення цього новоутворення на основі аналізу підходів до проблеми в різних психологічних концепціях.

*Результати теоретичного аналізу підходів до зазначеної проблеми.*

В книзі «Дитинство і суспільство» Е. Еріксон описав три ступені зрілості. Він визначив центральне питання розвитку в кожний період як основу, яку особистість може знайти або втратити. На першому ступені зрілості головним питанням є інтимність (близькість), а альтернативним — самотність. Головним питанням на другому ступені зрілості є

продуктивність, процес, при якому індивідуум стає творчою особистістю в новому значенні, приймаючи на себе добровільне зобов'язання передавати досвід новому поколінню. Головним питанням на третьому ступені зрілості є цілісність. Е. Еріксон показує, як послідовно розвертається життя дорослої людини. Кожний ступінь закінчувався кризою. Причому «криза» розглядалася не як катастрофа, а як переломний момент, період, пов'язаний із загостреною чутливістю і підвищеним потенціалом особистості. В ці кризові моменти людина добивається досягнень або терпить невдачу, кожен попередній період готує наступний [3].

На кожному етапі розвитку доросла людина вирішує певні задачі. Вона благополучно переходить від одного періоду до іншого лише в тому випадку, якщо починає працювати над вирішенням нової задачі розвитку і створює нову структуру свого життя.

На думку Б. Лівехуда в перехідний період внутрішнє життя дорослої людини змінюється в чотирьох вимірах: відчуття себе стосовно інших, почуття безпеки і небезпеки, сприйняття часу, переживання фізичного спаду [5].

Г. С. Абрамова вказує на те, що якісні внутрішні зміни людини в різні вікові періоди життя характеризуються як прояви змін в концепції «Іншої людини» і «Я-концепції». Ці концепції є необхідними елементами психічної реальності і забезпечують її існування. В різні періоди життя людини ступінь диференціації «Я-концепції» і концепції «Іншої людини» є різною, що дозволяє виділити якісно своєрідні періоди в житті людини, об'єднані, однак, наявністю «Я» і «Інших людей», а також взаємозв'язком між концепціями. Цей взаємозв'язок здійснюється через наявність моральних переживань, що відображають екзистенціальність життя людини серед інших людей. Розвиток концепції «Іншої людини» передбачає встановлення психологічної дистанції за ознакою диференціації інших людей на своїх (близьких) і чужих (далеких). Ця ознака диференційованості наповнюється конкретним змістом через збагачення досвіду взаємодії з конкретними іншими людьми. Кульмінацією в розвитку узагальненого знання про інших людей є збагачення їх сутнісних характеристик в понятті «людина», що в подальшій життє-

вій історії буде визначати розуміння конкретних інших як своїх і чужих, визначати ступінь близькості з ними як зі своїми або чужими. Описання зміни змісту концепції іншої людини в історії індивідуального життя дозволяє аналізувати сприйнятливості людини до впливу, а також ступінь її автономності, незалежності від інших людей. Людська мудрість полягає в тому, що людина досягає рівня переживання своєї totoжності зі всіма іншими людьми [1].

На всіх стадіях розвитку люди можуть прагнути бути стичними і добрими, але, мабуть, лише містичний досвід зрілої людини і, народжена з нього, мудрість є запорукою одозначної відповіді на запитання про те, навіщо бути моральним. Без безпосереднього усвідомлення єдності особистості зі всіма людьми і всім життям можна тільки намагатися придумувати способи виправдання морального життя, розглядаючи і зіставляючи ідеї справедливості і точки зору різних людей. Дослідник морального розвитку Л. Кольберг зробив висновок про те, що навіть найвищий рівень аргументування справедливості не може адекватно обґрунтувати необхідність людини бути справедливою, моральною в явно несправедливому світі. Моральна орієнтація заснована на певного роду трансцендентальному або містичному досвіді – безпосередньому переживанні рівня, на якому внутрішня сутність людини і всесвіт виявляються єдиним [6].

З часом індивід досягає повного і ясного усвідомлення сутності і реальності, людини і своєї власної вищої природи. Він починає розвивати більш послідовні концептуальні погляди, що дозволяє йому краще зрозуміти все, що він бачить і переживає. Мудрим не стають автоматично. Пройти певні етапи розвитку, здобути досвід – це необхідна, але не достатня умова зародження мудрості. Мудрість дає нам можливість жити в гармонії з іншими і співчуттям до них. Ці ідеї знайшли підтримку у вчених, які прийшли до висновку, що мудрі люди, яких вони досліджували, виходять за межі особистих амбіцій і звертаються до колективних або універсальних проблем. Оскільки мудрість закономірно проявляється в служінні іншим [1; 2; 5; 6].

Б. Лівехуд стверджує, що в період середини життя можливі такі варіанти особистісного розвитку: людина оцінює

себе з позиції того, що вона досягла у зовнішньому світі, або ж із факту того, що зробила для інших. Саме у другому випадку настає нова соціальна фаза, в якій можна передавати соціальний досвід. Він зауважує, що життєво-душевні імпульси слідує біологічному перебігу життя, духовно-душевні, навпаки, все більше відокремлюються від біологічної лінії життя, вони часто досягають кульмінації тоді, коли біологічні функції вже значно зменшилися. Хто в середині життя розвив в собі інтерес до мистецтва, науки, природи або соціальної дійсності, той має можливість все більше залучатися до духовно-душевної лінії життя. Важливо налаштуватися на спокій старості, на її підвищену внутрішню активність, з якої в результаті виростає доброта. Людина все глибше починає занурюватися у внутрішній світ [4].

Мудрість не варто прирівнювати до сили особистості. Дуже важливо не приймати помилково силу характеру особистості за її глибину. Світові релігії теж погоджуються з тим, що високий розвиток здібностей не можна вважати ознакою мудрості або духовної зрілості. Як правило, світові релігії вважають, що здібності все ж потрібно розвивати та використовувати з розумом, і лише для блага інших. Мудра людина усвідомлює, що розум можна тренувати, підпорядковувати собі, перетворювати і перевершувати, і що цей необхідний засіб для досягнення щастя, виховання любові і альтруїзму. Тренування розуму стає першочерговою задачею, і це тренування, у свою чергу, сприяє подальшому зростанню мудрості [5; 6; 7].

Р. Уолш вважає що мудрість — це глибоке розуміння і практична майстерність в головних життєвих питаннях, особливо, в екзистенціальних і духовних питаннях. Екзистенціальні питання — це ті життєво важливі і універсальні проблеми з якими стикаються всі люди. До їх числа відносяться пошуки сенсу і мети життя; підтримка взаємин з людьми і вміння справлятися з самотністю; визнання нашої незначності і обмеженості в незбагненно величезному всесвіті; життя в неминучій невизначеності і таємниці; необхідність мати справу з хворобою, стражданням, і смертю. Людина, яка досягла глибокого розуміння цих питань, вміння справлятися з ними — дійсно мудра. Він узагальнює положення про те, що

мудрість, включає два різних, але взаємозв'язаних аспекти: візіонерський, або аспект розуміння, і практичний, або прикладний аспект. Візіонерський аспект мудрості походить від уміння бачити глибоко і ясно, проникаючи під поверхню зовнішньої видимості речей і розпізнавати більш глибинну природу істини і життя. Для цього потрібне надзвичайно витончене усвідомлення, що характеризується ясністю, гостротою, і проникливістю. Візіонерський аспект мудрості бачить і досліджує три речі: життя, розум, і природу реальності. Мудра людина досліджує природу життя і роздумує про неї, особливо, про причини щастя і про причини страждання і засоби позбавлення від нього. Вона бачить, що в світі існує величезна кількість непотрібних страждань, велику частину яких спричиняють люди, засліплені такими руйнівними силами, як пожадливість або ненависть. Мудра людина бачить, що деякі вчинки — наприклад, аморальні або продиктовані пожадливістю — ведуть до короткочасного задоволення і до набагато більшого довготривалого болю, тоді як інші, наприклад, етичні або великодушні — ведуть до стійкого благополуччя. Люди настільки часто не помічають цього, що ведуть життя, яке перешкоджає самій можливості щастя. Візіонерська мудрість бачить, що звичний спосіб життя рясніє стражданнями. Практична мудрість починається тоді, коли людина усвідомлює, що повинен бути кращий спосіб життя і присвячує себе його знаходженню. Починаються пошуки пробудження. Практична мудрість є мистецтвом жити і, особливо, уміння підходити до головних, екзистенціальних питань життя. Це спосіб життя, який веде до визнання цінності «природного закону», а також «природної моральності» і «природного способу життя» [6].

Всесторонньо досліджуючи власний досвід, мудрі люди узагальнюють його і підтверджують для себе фундаментальні аспекти життєвої філософії, закони реальності. Для них це не просто теоретичне знання, але, швидше, безпосереднє особисте усвідомлення, що народжується з проникливого дослідження власного життя, розуміння його вічних законів.

Мудрі люди визнають ці закони і живуть за ними. Вони приймають все те, що відбулося з ними, переживають повноту життя і поєднання його суперечностей. Внутрішня ро-



бота по усвідомленню власного життя — це невід’ємні якості мудрості, а також необхідний засіб для її розвитку. Ю. Б. Гішпенрейтер вважає, що потрібно зануритися в життя, пройти певні етапи життєвого шляху, щоб почалася внутрішня робота по усвідомленню власного життя. Це особлива активність, яка спрямована не просто на усвідомлення провідних мотивів, але й на координацію всієї особистості в цілому. За боротьбою між соціальним і духовним рівнями особистості стоїть суперечливість і різноманіття соціальних норм. Конструктивна переробка цих протиріч можлива лише при участі самосвідомості і складає один з важливих моментів особистісної творчості людини. Процес формування особистості: спочатку в процесі взаємодії з безпосереднім оточенням дитина засвоює норми, що опосередковують її фізичне існування. Розширення контактів з соціальним світом призводить до формування «соціального» шару особистості. Коли на певному етапі свого розвитку особистість вступає в контакт з ідеалами і духовними цінностями, успішна інтроверсія цього шару формує духовний центр особистості, її моральну самосвідомість. При благополучному розвитку особистості ця складова встас над усіма структурами, підпорядковуючи їх. особлива активність, яка спрямована не просто на усвідомлення провідних мотивів, але й на координацію всієї особистості в цілому [2].

#### *Висновки.*

1. Мудрість — це вікове новоутворення, воно потребує послідовного формування особистісних характеристик, певного занурення в життя, здобуття досвіду, збагачення контактів з соціальним світом. Однак, пройти певні етапи розвитку, здобути досвід — це необхідна, але не достатня умова зародження мудрості.
2. Мудрість не привінюється до сили особистості, високого розвитку здібностей. Водночас, тренування, перетворення розуму в необхідний засіб для досягнення щастя, виховання любові і альтруїзму сприяє формуванню мудрості.
3. Людина успішно переходить від одного періоду до іншого лише в тому випадку, якщо починає працювати

над рішенням нової задачі розвитку і створює нову структуру свого життя. Не кількість прожитих особистістю років, а їх якісні характеристики призводять до зародження мудрості.

4. Лише тоді, коли особистість, завдяки її внутрішній активності, вступає в контакт з ідеалами і духовними цінностями, коли при успішній інтроверсії цього шару формується духовний центр особистості, її моральна самосвідомість, яка спрямована на координацію всієї особистості в цілому, можна говорити про зародження мудрості.
5. Мудрість – це глибоке розуміння, безпосереднє особистісне усвідомлення і практична майстерність в головних життєвих питаннях, особливо, в екзистенціальних і духовних, що базується на трансцендентальному досвіді, коли внутрішня сутність людини єднається з всесвітом і визначає певний спосіб життя, який веде до визнання цінності «природного закону», а також «природної моральності» і «природного способу життя».

### *Список літератури*

1. Абрамова Г. С. Практикум по возрастной психологии. – М.: Академия, 2001. – 320 с.
2. Гиппенрейтер Ю. Б. Введение в общую психологию. – М.: ЧеРо, 1996. – 336 с.
3. Эриксон Э. Детство и общество. – СПб.: Ленато, АСТ, 1996. – 592 с.
4. Ливехуд Б. Кризисы жизни – шансы жизни. – Калуга, 1994.
5. Психология возрастных кризисов: Хрестоматия/Сост. К. В. Сельченко. – Минск: Харвест; М.: АСТ, 2001. – 560 с.
6. Уолш Р. Основания духовности. – М.: Академический Проект, 2000.
7. Шихи Г. Возрастные кризисы. – СПб.: Ювента, 1999.

бота по усвідомленню власного життя — це незвід'ємні якості мудрості, а також необхідний засіб для її розвитку. Ю. Б. Гішпенрейтер вважає, що потрібно зануритися в життя, пройти певні етапи життєвого шляху, щоб почалася внутрішня робота по усвідомленню власного життя. Це особлива активність, яка спрямована не просто на усвідомлення провідних мотивів, але й на координацію всієї особистості в цілому. За боротьбою між соціальним і духовним рівнями особистості стоїть суперечливість і різноманіття соціальних норм. Конструктивна переробка цих протиріч можлива лише при участі самосвідомості і складає один з важливих моментів особистісної творчості людини. Процес формування особистості: спочатку в процесі взаємодії з безпосереднім оточенням дитина засвоює норми, що опосередковують її фізичне існування. Розширення контактів з соціальним світом призводить до формування «соціального» шару особистості. Коли на певному етапі свого розвитку особистість вступає в контакт з ідеалами і духовними цінностями, успішна інтроверсія цього шару формує духовний центр особистості, її моральну самосвідомість. При благополучному розвитку особистості ця складова встає над усіма структурами, підпорядковуючи їх. особлива активність, яка спрямована не просто на усвідомлення провідних мотивів, але й на координацію всієї особистості в цілому [2].

#### *Висновки.*

1. Мудрість — це вікове новоутворення, воно потребує послідовного формування особистісних характеристик, певного занурення в життя, здобуття досвіду, збагачення контактів з соціальним світом. Однак, пройти певні етапи розвитку, здобути досвід — це необхідна, але не достатня умова зародження мудрості.
2. Мудрість не прирівнюється до сили особистості, високого розвитку здібностей. Водночас, тренування, перетворення розуму в необхідний засіб для досягнення щастя, виховання любові і альтруїзму сприяє формуванню мудрості.
3. Людина успішно переходить від одного періоду до іншого лише в тому випадку, якщо починає працювати

над рішенням нової задачі розвитку і створює нову структуру свого життя. Не кількість прожитих особистістю років, а їх якісні характеристики призводять до зародження мудрості.

4. Лише тоді, коли особистість, завдяки її внутрішній активності, вступає в контакт з ідеалами і духовними цінностями, коли при успішній інтроверсії цього шару формується духовний центр особистості, її моральна самосвідомість, яка спрямована на координацію всієї особистості в цілому, можна говорити про зародження мудрості.
5. Мудрість — це глибоке розуміння, безпосереднє особистісне усвідомлення і практична майстерність в головних життєвих питаннях, особливо, в екзистенціальних і духовних, що базується на трансцендентальному досвіді, коли внутрішня сутність людини єднається з всесвітом і визначає певний спосіб життя, який веде до визнання цінності «природного закону», а також «природної моральності» і «природного способу життя».

### *Список літератури*

1. Абрамова Г. С. Практикум по возрастной психологии. — М.: Академия, 2001. — 320 с.
2. Гиппенрейтер Ю. Б. Введение в общую психологию. — М.: ЧеРо, 1996. — 336 с.
3. Эриксон Э. Детство и общество. — СПб.: Ленато, АСТ, 1996. — 592 с.
4. Ливехуд Б. Кризисы жизни — шансы жизни. — Калуга, 1994.
5. Психология возрастных кризисов: Хрестоматия/Сост. К. В. Сельченко. — Минск: Харвест; М.: АСТ, 2001. — 560 с.
6. Уолш Р. Основания духовности. — М.: Академический Проект, 2000.
7. Шихи Г. Возрастные кризисы. — СПб.: Ювента, 1999.